

דרכו של אברהם לאמונה בבורא עולם

אֵתָהּ הוּא ה' הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׁדִּים וְשִׁמְתָהּ שְׁמוֹ אַבְרָהָם: וּמִצַּאתָ אֶת לְבָבוֹ נֶאֱמָר לְפָנֶיךָ וְכוּ' (נחמיה ט).¹

בראשית רבה ל ה פרשת נח – מתי הכיר אברהם את בוראו?²

"נח איש צדיק תמים היה בדורותיו" ... אמר ר' יוחנן כל מי שנאמר בו "היה", הוא תחילתו והוא סופו.³ השיבוהו: והרי כתוב: "אֶתְחַד הָיָה אַבְרָהָם וַיִּירֶשׂ אֶת הָאָרֶץ" (יחזקאל לג כד) – מעתה הוא תחילתו והוא סופו?⁴ אמר להם: אף היא אינה שבירה.⁵ (רבי לוי בשם ריש לקיש אמר: בן גי' שנים הכיר אברהם את בוראו וכו'). ר' חנינא ור' יוחנן תרוויהון אמרין: בן ארבעים וח' שנה הכיר אברהם את בוראו, ומה אני מקיים "היה"? שהיה מתוקן להדריך כל העולם כולו בתשובה.⁶

בראשית רבה לח יג פרשת נח – עמד ושבר את כל הפסלים

"וימת הרן על פני תרח אביו". אמר ר' חייא בנו של ר' אדא מיפוי:⁷ תרח עובד צלמים היה.⁸ פעם אחת יצא למקום אחד, הושיב אברהם מוכר תחתיו. היה בא אדם ומבקש לקנות, והיה אומר לו: בן כמה שנים אתה? והיה אומר: בן חמישים או שישים. אמר לו: וי לאותו האיש, שהוא בן שישים והוא רוצה להשתחוות לבן יום אחד?⁹ והיה מתבייש והולך לו.¹⁰ פעם אחת באה אישה אחת טוענת בידה פינך אחד של סולת. אמרה לו: הילך, הקרב לפניך.¹¹ עמד ונטל מקל בידו ושבר את כל הפסלים ונתן את המקל ביד הגדול שבהם. כיון שבא אביו, אמר לו: מי עשה להם כך? אמר לו: מה אכפור לך? באה אישה אחת טעונה פינך אחד של סולת ואמרה לי:

¹ במקרא אין שום רמז או זכר לתהליך שבו אברהם מגלה את האמונה בקב"ה, בבורא עולם. ראו סוף פרשת נח ותחילת פרשת לך לך. מהמקרא עולה שהאמונה, התגלות ה' והבטחותיו, באים בהדרגה במהלך חייו אברהם ומסעותיו בארץ כנען ומחוצה לה. בחרנו בפסוק מספר נחמיה על מנת להראות שגם בסוף המקרא, כך היא הבנת הדברים: ה' בוחר באברהם, מוציאו מאור כשדים, משנה את שמו. ומתי מוצא הקב"ה את לבבו של אברהם נאמן לפניו? שים לב להבדל הגדול בין האופן שאנו אומרים את הפסוקים בתפילה ובין החלוקה במקרא! לאן בדיוק שייך הקטע "ומצאת את לבבו נאמן לפניך"? וכבר נגענו במקצת הדברים שנביא להלן בדברינו [מי מצא את מי](#) בפרשה זו, אך תקוותנו שיקויים בנו: אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש (חגיגה ג ע"א).

² מדרש זה הוא על נח וממנו הוא נדרש לאברהם. המדרש על אברהם נמצא בבראשית רבה סד ד פרשת תולדות: "עקב אשר שמע אברהם בקולי. רבי יוחנן ורבי חנינא תרוויהון אמרי: בן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם את בוראו. ריש לקיש אמר: בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו מנין עק"ב שמע אברהם בקול בוראו". אברהם חי 175 שנה, הורד מהם 3 ותקבל 172 כמנין עק"ב שנים של אמונה.

³ תמיד היה במצב זה, לפני המבול ואחריו ("מצב נח") – בילדותו ובזקנותו (ראו ביטוי זה בשמחת בית השואבה). המבול לא משאיר את ירושמו על כל ולא משנה את צדקותו (אמונתו?). האם אפשר לדרוש גם זאת לגנאי או לשבח? שים לב שר' יוחנן שדורש לגנאי על "צדיק בדורותיו" (סנהדרין קח א), דורש כאן "הוא תחילתו והוא סופו". האם זו סתירה או השלמה? ראו דברינו [צדיק בדורותיו](#) בפרשת נח. ועד כאן בנח וספיחי המבול, נעבור לפרשת לך לך ולאברהם.

⁴ ואנחנו הרי יודעים את מוצאו של אברהם מבית עבודה זרה. האם לא היה אברהם בסוף ימיו מאמין גדול משהיה בתחילתו?

⁵ אין זו קושיה. אינך שובר את דבריי. בגלל התשובה של ריש לקיש להלן, או בגלל דרשה אחרת על המילה "היה".

⁶ והמדרש ממשיך שם בכל אלה ש"היו": אדם הראשון היה מתוקן למיתה, נחש היה מתוקן לפורענות, קין היה מתוקן לגלות, איוב היה מתוקן ליסורין, נח היה מתוקן לנס, משה היה מתוקן לגואל, מרדכי היה מתוקן לגאולה. ואברהם, הגם שהגיע להכרה בבורא עולם רק בגיל מבוגר, היה מתוקן להדריך את כל העולם בתשובה כבר מינקותו. ראו שוב שבסיס המדרש הזה הוא על נח "איש צדיק תמים היה" – מנח לאברהם.

⁷ בדור השני-רביעי של אמוראי א", המאה השלישית-רביעית, הייתה יפו עיר תורה בה גרו ופעלו תלמידי חכמים לא מעטים שאף זוהו על שם עירם: ר' אדא דמן יפו (כאן ובתענית טז ב ובמגילה טז ב), ר' נחמן דמן יפו (בראשית רבה נג כא), ר' אמי דמן יפו (דברים רבה ואתחנן), ר' אחא ועוד. כאשר שם האב לא מספיק, מוסיפים את שם העיר. והרבה שמות משפחה הם שמות ערים.

⁸ לא סתם עובד צלמים, אלא סוחר בהם, מתפרנס מתעשיית הפסלים. האם זה אומר משהו על אמונתו של תרח? של המוכר?

⁹ אין כאן רק עניין הפרש הגילים בין הקונה והפסל. מצפים מאדם בוגר שיחשוב בוגר, על רקע זה צריך להבין את המחלוקת לעיל בין ר' יוחנן וריש לקיש, באיזה גיל אברהם הכיר את בוראו. והרמב"ם יפתח מוטיב זה עוד, כפי שנראה להלן.

¹⁰ ראו כיצד מוטיב זה חוזר במדרש על יהונתן בן גרשום, הכהן של פסל מיכה שהיה עבודה זרה, ומיוחס למשה רבנו. ראו שיר השירים רבה פרשה ב: בשלפי השמד נתכנסו רבותינו לאושא, דרשת רבי יוסי: " ... ויהונתן בן גרשם בן מנשה (שופטים ח"ג), נון תלויה במנשה - זכה בן משה, ואם לאו - בן מנשה. חבריא בעון קומי ר' שמואל בר נחמן. אמרין ליה: כומר לעבודת כוכבים והאריך כל אותן השנים? אמר לון: הן על ידי שהיתה עינו צרה בעבודת כוכבים. כיצד? הוה בר נש אתי למסגד ליה, והוה אמר ליה: בר כמה שנין את? הוה אמר ליה: בר ארבעין שנין או חמשין או שתין או שבעין או בר כמה הוה. והוה אמר ליה: בר כמה שנין את בר ארבעין שנין או חמשין או שתין או שבעין או תמנין שנין, והדה ע"ז לית היא עבידא אלא מחמשה או תרתי עשרה שנין, ואת בעי משבוק אלהך ומסגיד ליה? דא פחיתא! והוא מתבהית ואזיל ליה". השימוש במוטיב זה של גיל האדם מול גיל הפסל, נעשה כאן על מנת לגלגל בזכותו של יהונתן בן גרשום, כפי שעולה שם גם מהמשך המדרש, אך עדיין עצם ההשוואה בין אברהם והכהן של פסל מיכה היא מפתיעה. ועל נושא [פסל מיכה](#) כבר זכינו להקדיש דף מיוחד בדפים המיוחדים.

¹¹ האם זה היה המנהג של אנשים עניים שאין בידם לקנות פסל שהם משתמשים בשירותי החנות של תרח? ותרח מצדו עסק במכירת ע"ז וגם בהשכרת שירותי ע"ז? ועכ"פ, אצל האישה הענייה שרק מבקשת "שירות", עומד אברהם במבחן גדול יותר!

הילך, הקרב לפניהם. הקרבתי לפניהם. זה היה אומר: אני אוכל תחילה וזה אומר אני אוכל תחילה. עמד הגדול שבהם ונטל את המקל ושברם. אמר לו: מה אתה משטה בי? וכי יודעים הם? אמר לו: ולא ישמעו אוזניך מה שפיק אומר?¹³

נטלו ומסרו לנמרוד, אמר לו נמרוד: נשתחוה לאש. אמר לו אברהם: נשתחוה למים שמכבים את האש. אמר לו נמרוד: נשתחוה למים. אמר לו: נשתחוה לענן שהוא טעון מים. אמר לו: נשתחוה לענן. אמר לו: נשתחוה לרוח שהוא מפזר את העננים. אמר לו: נשתחוה לרוח. אמר לו: דברים אתה מספר, אני איני משתחוה אלא לאור.¹⁴ הרי אני משליכך בתוכו, ויבוא אלוה שאתה משתחוה לו ויצילך הימנו.¹⁵

קטעי מדרשים - גניזה (מאן) ד. נוסח של מדרש לבראשית עמוד מב - יש לעולם אלוה

בן שנולד היום ינחל את העולם... הביאהו והרגהו...¹⁶ מיד לקח תרח את אברהם אבינו ואת מיניקתו, הטמינו בביתו שלוש עשרה שנה. לאחר כך יצא וראה השמש ועבדו כל היום, וכשבא לילה ראה את הירח ואת הכוכבים ועבדן כל הלילה. זרח השמש ועמד במקומם. אמר: זה מנהגו שלעולם, אבל יש אלוה אעבוד אותו.¹⁷

רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק א - עמודו של עולם

בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול... אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם... ראויים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד, וזהו רצון האל ברוך הוא... התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחם ולפארם... ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם נביאי שקר ואמרו שהאל צוה ואמר להם עבדו כוכב פלוני או כל הכוכבים והקריבו לו ונסכו לו... וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו. ונמצאו כל עם הארץ הנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה ולעבדה... והחכמים שהיו בהם... מדמין שאין שם אלוה אלא הכוכבים והגלגלים... אבל צור העולמים, לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו אלא יחידים בעולם כגון חנוך ומתושלח נח שם ועבר. ועל דרך זה היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו.¹⁸

¹² וספר תהלים (פרק קטו) ימשיך את הרעיון במילים: "פֹּה לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ עֵינֵי לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ: אֲזַנֵּי לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ אֶף לָהֶם וְלֹא יִרְחֹנוּ", וספר דברים (ד כח) מזהיר את בני ישראל צאצאי אברהם שאם יחטאו: "וְעַבְדְּתֶם שָׁם אֱלֹהִים מֵעַשָׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וְאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן וְלֹא יִכְלֹנוּ וְלֹא יִרְחֹנוּ". אדם שיש לו חמישה חושים, איך זה יסגוד למי שאין לו אפילו חוש אחד? אבל כבר ראינו שחז"ל לא זלזלו בפגאניות וידעו שרבים מהם אינם סוגדים לפסל עצמו, אלא לסמל ולדמות שהוא מייצג - לאיקונין שבו. ראו שמות רבה טו יז על העץ של בית המרחץ - מדרש שהבאנו כבר פעמים רבות. ראו דברינו [והלוא אין בה ממש](#) בפרשת כי תשא, [נעשה אדם](#) בפרשת בראשית ועוד.

¹³ הרב אמנון בזק בדבריו: [אברהם והפסילים: בבואה מדרשית לסיפור מקראי \(בית המדרש הירטואלי שליד ישיבת הר עציון\)](#) מציע שהמדרש מרמז כאן לסיפור של גדעון בשופטים פרק ו אשר מנתץ את מזבח הבעל, ושם יואש אביו הוא אשר משתמש בטיעון שאם אכן אל הוא, שיריב לעצמו, ואתם למה תתערבו (בניגוד לתרח שמסגיר את אברהם לנמרוד, ראו המשך המדרש). ראו שם: "וּשְׁפִימוּ אֲנֹשֵׁי הָעִיר בְּבִקְרֵי הַיָּהּ נִתְּץ מִזְבַּח הַבַּעַל וְהָאֲשֶׁרָה אֲשֶׁר עָלָיו כְּרַתָּה וְאֵת הַפֶּרֶשׁ הַשְּׂנִי הָעֹלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ הַבְּנוּי: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ מִי עָשָׂה הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּדְרְשׁוּ וַיִּבְקְשׁוּ וַיֹּאמְרוּ גִדְעוֹן בֶּן יוֹאֵשׁ עָשָׂה הַדָּבָר הַזֶּה: וַיֹּאמְרוּ אֲנֹשֵׁי הָעִיר אֵל יוֹאֵשׁ הוֹצֵא אֶת בְּנֵךְ וְיָמַת כִּי נִתְּץ אֶת מִזְבַּח הַבַּעַל וְכִי כָרַת הָאֲשֶׁרָה אֲשֶׁר עָלָיו: וַיֹּאמֶר יוֹאֵשׁ לְכָל אֲשֶׁר עָמְדוּ עָלָיו הֵאֲתֶם תְּרִיבוֹן לְבַעַל אִם אַתֶּם תּוֹשִׁיעוּן אוֹתוֹ אֲשֶׁר יָרִיב לוֹ יוֹמַת עַד הַבֶּקֶר אִם אֱלֹהִים הוּא יָרִיב לוֹ כִּי נִתְּץ אֶת מִזְבְּחוֹ: וַיִּקְרָא לוֹ בַּיּוֹם הַהוּא יָרְבֵּעַל לֵאמֹר יָרִיב בּוֹ הַבַּעַל כִּי נִתְּץ אֶת מִזְבְּחוֹ". ועל הביטוי: "ישמעו אזניך מה שפיק אומר", ראו למשל דברי אביגיל לדוד בירושלמי סנהדרין ב ב.

¹⁴ נמרוד היה השליט של אור כשדים ובסופו של דבר סגד, כנראה לאש. האם סתם חיברנו אור עם אור? פרי דמיונו? או שמה משחקי מילים ודמיונו של הדרשן שפתח באש וסיים באור? ראו דברינו [נמרוד ואברהם](#) בפרשה זו.

¹⁵ כאן הדיאלוג הוא עם נמרוד ולהלן נראה שדיאלוג זה הוא של אברהם עם עצמו. האמונה והתרבות החדשים מתפתחות לעתים קרובות, דווקא בדיאלוג והתנצחות עם "העולם הישן" שאותו מבקשים לקעקע. ועכ"פ, התפנית שאברהם עושה בסוף לאדם: "נשתחוה לאדם הסובל את הרוח", היא מפתיעה ודורשת הסבר. אולי מטרתה להביא את הדיאלוג לאבסורד שהאדם יעריך את עצמו ובכך אולי גם מתחברת לתופעה שמלכי אותה תקופה, כולל נמרוד, עשו מעצמם אלוהות. נשמח מאד לשמוע את הערות והארות שואבי המים ושותיהם. ראו שוב דברינו [נמרוד ואברהם](#) בפרשה זו.

¹⁶ בקטע שהשמטנו, חוזי הכוכבים של נמרוד מייצגים לו להרוג את הבן שנולד לתרח, כיוון שראו שהוא עתיד למרוד בנמרוד ולנחול את העולם. תרח מתגונן תחילה "כשנולד - מת" וסופו שהוא מסתיר את אברהם במסתור.

¹⁷ כאן הדיאלוג של אברהם הוא עם עצמו. כל מה שאמר לנמרוד הוא תוצאת התנסות שלו עצמו, תהליך שהוא עבר בחיפושו אחרי פשר העולם והנהגתו. להלן נראה פיתוח רעיון זה ברמב"ם ובמדרש הגדול; כאן קבלנו, אגב אורחא, את המספר שלוש עשרה שנה שמזכיר את הסתגרותם של רבי שמעון בר יוחאי ור' אלעזר בנו במערה (שבת לג ע"ב) ואולי גם אסמכתא נוספת לגיל בר המצווה, עליו דנו בדברינו [יגדלו הנערים](#) בפרשת תולדות. לאברהם נספרו שלוש עשרה שנה מיום שנולדה בו האמונה.

¹⁸ פתיחה זו של הרמב"ם את הלכות עבודת כוכבים מטרתה להראות שהאמונה באל אחד היא המצב האנושי הטבעי, היא דרך החשיבה הנכונה והפשטה, אלא שקלקלו הדורות עקב הצורך האנושי בסמלים ובדברים מוחשיים. אברהם הוא בית אב ודוגמא

כיון שנגמל איתן זה, התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה: היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו, כי אי אפשר שיסבב את עצמו. ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר, אלא מושקע באור כשדים בין עובדי כוכבים הטיפשים ואביו ואמו וכל העם עובדי כוכבים והוא עובד עמהם¹⁹ ולבו משוטט ומבין, עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה.²⁰ וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו...²¹

ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו.²² כיון שהכיר וידע, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה. ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים... כיון שגבר עליהם בראיותיו, ביקש המלך להורגו ונעשה לו נס ויצא לחרן.²³ והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא, שנאמר: "ויקרא שם בשם ה' אל עולם" (בראשית יב ח).²⁴

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק כט – מלחמה כנגד המאמינים בשמש ובירח

ידוע שאברהם אבינו ע"ה גדל באמונת הצאב"ה... ואין ספק אצלי שהוא ע"ה כאשר חלק על דעת בני אדם כולם, שהיו מקללים ומגנים ומבזים אותו התועים ההם, וכאשר סבל הכל בעבור השם וכן הדין לעשות לכבודו, נאמר לו: "ואברכה מברכיך ומקללך אאור".²⁵

ליכולת של כל אדם להגיע אל האמונה הנכונה בכוחות עצמו – לגלגל את הדרך חזרה מאמצעים מוחשיים לאמונה צרופה ומריבוי לייחוד.

¹⁹ "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו". לא דווקא תרח, כפי שמסבירים כל פרשני ההגדה, אלא גם אברהם! ראו בראשית רבה ט ח: "לך לך... לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר שיש בידי עון שהייתי עובד עבודת כוכבים כל השנים הללו...". ראו דברינו **ארמי עובד אבי** בפרשת כי תבא שם הראינו שיטות שארמי אובד אבי הוא אברהם (רשב"ם). לרמב"ם חשוב לציין שאברהם עצמו עבד עבודת כוכבים בצעירותו שכן דבר זה מדגיש לא רק את גדולת אברהם שהכיר את הבורא מעצמו, אלא הוא פתח לכל אדם לבוא ולהצטרף לקהילת המאמינים בני אברהם. ואולי גם ליהודים שנאנסו להתנצר ולהתאסלם נוסא שהיה אקטואלי בתקופת הרמב"ם. ראו אגרת השמד (מאמר קידוש השם) לרמב"ם. ואברהם הוא כידוע אביהם של כל הגרים הבאים לחסות תחת כנפי השכינה (רות רבה ה ד) ולפי הרמב"ם, אולי גם אבי הבחירה החופשית. ואנו חוזרים להשוואה עם נח בראשית רבה בו פתחנו. נח אכן "היה" צדיק – "הוא תחילתו והוא סופו". אברהם לעומתו עשה כבוד דרך!

²⁰ "עמד ונתחכם מאיליך", בלשון פסיקתא רבתי פיסקא לג - אנכי אנכי. אברהם מחזיר את הגלגל לאחור ומחדש ימי אנוש (או טרום אנוש) כקדם (גלגל שיוכל גם להתהפך חזרה חו"ח). האם הקשר זה ממעיט מדמותו של אברהם ודרכו לאמונה? שהרי אם כך אין הוא הראשון, רק כמגלה מחדש. נראה שלפיכך מדגיש הרמב"ם שאברהם הגיע לאמונה בכוחות עצמו: "ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר... ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה". אברהם מוצג כמתקן ומחזיר הגלגל לאחור, ואין בכך שום פחיתות או מגרעת, אדרבא. אברהם סולל כאמור לעיל את התיב בו כל אדם יכול לצעוד שהרי אברהם הוא אב המון גויים.

²¹ ראו מדרש הגדול לך לך יב: "והיה משוטט בדעתו ואומר: עד מתי אנו משתחוים למעשה ידנו. אין ראוי לעבוד ולהשתחוות אלא לארץ שהיא מוציאה פירות והיא מחיה אותנו. כיוון שראה שהיא צריכה לגשמים ואלמלא שמים נפתחים ומורידים גשמים לא הייתה מצמחת כלום, חזר ואמר: אין ראוי להשתחוות אלא לשמים. חזר וראה את השמש שהיא מאירה לעולם והיא המגדלת צמחים, אמר: אין ראוי להשתחוות אלא לה. כיוון שראה אותה שהיא שוקעת, אמר: אין זה אלוה. חזר וראה את הירח ואת הכוכבים... כיוון שעלה עמוד השחר בטלו כלם, אמר: אין זה אלוה. והיה מצטער ואומר: אלמלא יש להם מנהיג, מפני מה זה שוקע זה עולה? משל לאחד שהיה מהלך בדרך וראה בירה גדולה וגבוהה...". את עניין הבירה נראה בהמשך. נראה שיש קשר בין המדרש הגדול (המכונה המדרש התימני) ודברי הרמב"ם שהיה בקשרים טובים עם יהודי תימן. הרמב"ם מקצר ואילו המדרש הגדול מתאר את התהליך האמוני שאברהם עצמו עבר – הגלגול אחורה של מה שאירע מדורו של אנוש ואילך.

²² הרמב"ם מקיים גם את גיל 3 וגם את גיל 48 שראינו לעיל (תוך עיגול לארבעים). הרמב"ם מבחין בין ילד, נער שמתחיל "לשוטט בדעתו" ולהבין שמהו משוּבש בדרך בה הולכת סביבתו ובוין הכרה פנימית בוגרת: "הכיר את בוראו". בין אמונה "שליילית" ששוללת ומנתצת אמונות פסולות (תרתי משמע) בלהט נעורים ובין אמונה חיובית ובוגרת שבונה ויוצרת דרך חדשה: "כִּי יִדְעִיתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצָּה אֶת בְּנֵי וְאֶת בָּיִת וְאֶת אֶחָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לְעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח ט). אין הסתגרות של 13 שנה, אלא תהליך מדורג ויסודי של התפתחות.

²³ איך מסתדרים דברים אלה עם הציווי לך לך? והרי את הקטע הראשון מאור כשדים לחרן עשה אברהם עם תרח אביו וכל משפחתו! אותה משפחה שאברהם התעמת איתה כל העת ואשר מסרה אותו לנמרוד! האם שילמה כל משפחת אברם על מעשיו? האם הזדהו איתו בסופו של דבר? הרמב"ם כמובן אינו מחויב למדרש (כן, למקרא), אבל מדבריו על הנס שנעשה לאברהם נראה שהוא מכון לנס כבשן האש שבמדרש בראשית רבה לעיל.

²⁴ קטע זה של הרמב"ם מעצים מאד את הצורך, או שמה המחויבות, של מי שגילה את בורא עולם "בדעתו", לא לשמור אותה לעצמו, אלא לגלות ולהכריז בראש כל חוצות על האמונה הטבעית והראשונית בבורא העולם. האם מכוון כאן הרמב"ם למשהו?

²⁵ לנושא האמונה של אברהם מקדיש רמב"ם גם פרק נכבד בספרו מורה הנבוכים, שם מעמת הרמב"ם את אמונת אברהם בבורא עולם, לא רק כנגד כת הצאב"ה שהאמינו בשמש ובכוכבים, אלא גם כנגד כל האמונות הטפלות והמאגיה של המזרח, כפי שמובא שם בהרחבה. (וגם כנגד ספרים של אומות המזרח שטוענים שנמרוד גרש את אברהם ואת משפחתו וזו סיבת יציאתם מאור כשדים). לנושא זה יש קשר רב לירידת יעקב ובניו למצרים, ארץ הטומאה וממלכת הכשפים, שם לכאורה חזרו בני יעקב ונטמאו בכל הדברים שמהם ברח אברהם ונמלט. ראו דבריו בהלכות עבודה זרה א ג: "וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחזרו בני יעקב לטעות העולם ותעיות". ראו דברינו **תנו לכם מופת** (כשפים במצרים) שכל ניסי יציאת מצרים ומעמד סיני מטרחה לנקות את עם ישראל מחוליית אלה.

בראשית רבה יד ו פרשת בראשית – מתקן את קלקולי אדם הראשון

"וייצר ה' אלהים את האדם" - בזכותו של אברהם, א"ר לוי: "האדם הגדול בענקים" (יהושע יד טו) 26 - זה אברהם. ולמה קורא אותו גדול? שהיה ראוי להבראות קודם לאדם הראשון, אלא אמר הקב"ה שמא יקלקל ואין מי שיבוא לתקן תחתיו, אלא הרי אני בורא את האדם תחילה שאם יקלקל יבא אברהם ויתקן תחתיו. 27

בראשית פרק ד פסוק כו – אז הוחל לקרוא בשם ה'

ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש אז הוחל לקרא בשם ה'. 28

בראשית רבה פרשה לט סימנים א-ב – אני הוא בעל הבירה

"ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וגו' ", ר' יצחק פתח: "שִׁמְעֵי בַת וְרָאִי נְהִי אֲנִי וְשָׁחֲחֵי עִמָּד וּבֵית אֲבִיךָ" (תהלים מה יא). 29 אמר רבי יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום, וראה בירה אחת דולקת. 30 אמר: תאמר שהבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך, לפי שהיה אבינו אברהם אומר: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה ואמר לו: אני הוא בעל העולם. "וַיִּתְּאוּ הַמַּלְאָךְ וַיִּפְגְּדוּ" (שם יב) – ליפותך בעולם, "כִּי הוּא אֲדַנְיָךְ וְהַשְׁתַּחֲוִי לוֹ" – "ויאמר ה' אל אברם לך לך". 31

המדרש הגדול פרשת נח, יא ג – העימות עם דור הפלגה

26 ראו הפסוק המלא בספר יהושע יד טו: "וְשֵׁם חֲבֵרוֹן לְפָנִים קָרִית אַרְבַּע הָאָדָם הַגָּדוֹל בְּעִנְקִים הוּא וְהָאָרֶץ שְׁקֵטָה מִמְּלַחְמָה". נראה שלמרות הקשר של אברהם לחברון, לדרשת ר' לוי אין שם קשר לפסוק והוא מוציא ממנו את שלש המילים שמתאימות לו.

27 שוב ושוב אנחנו חוזרים למדרש בקהלת רבה ז א דברי הקב"ה לאדם הראשון: "תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך". כאן יש תיקון של אברהם "הגדול בענקים" אחרי חטא אדם הראשון! אם תרצה לומר, אדם הראשון הוזהר שאין תיקון על מנת שייזהר שבעתיים, אך למרות שקלקל באמת יש (תמיד) תיקון. ואם תרצה לומר, שזה ההבדל בין קלקול חומרי שאחרינו לפעמים באמת אין תיקון, כגון הרס כדור הארץ, ובין קלקול רוחני – לו לעולם יש תיקון ותשובה. ראו הערה 20 לעיל וחבר את הדברים לכאן. אברהם מתקן ומחזיר את העולם לשורשו האמוני, והכל מדעתו הוא. "ברוך החונן לאדם דעת". אח"כ יגלו בני בניו ומצרים ויעבדו שם עבודה זרה, ויבוא התיקון של הגאולה ומתן תורה, ויבוא הקלקול של חטא העגל, ויבוא תיקון הסליחה ועוד ועוד. אברהם הוא אבי האמונה לא כאירוע חד-פעמי, אלא כמסר של יכולת תיקון ודעת לדורות.

28 אגב הפסוק בו סיים הרמב"ם לעיל: "ויקרא שם בשם ה' אל עולם", נעשה אתנחתא ונפנה לנושא של קריאה בשם ה', הגם שברור שזה נושא שיש להקדיש לו דף נפרד. שלוש פעמים מוזכרת הקריאה בשם ה' אצל אברהם: בכניסה לארץ כפי שמביא הרמב"ם לעיל (בראשית יב ח), בחזרתו מגלות מצרים הראשונה והתיישבותו מחדש בארץ (בראשית יג ד) ובנטיעת האשל בבאר שבע לאחר הברית עם אבימלך מלך פלשתים (בראשית כא לג). יצחק, ממשיך בקריאה בשם ה', כאשר הוא נצמד לארץ ישראל ולא יורד מצרימה כאברהם אביו (בראשית כו כה). מכאן מתגלגלת הקריאה בשם ה' בהתגלות למשה (שמות לג יט, לד ה), לאלהיהו בהר הכרמל (מלכים א יח כד) ועוד ועוד, עד אחרית הימים, בהם: "אֶהְפֶּז אֶל עַמִּים שֹׁפְהַ בְּרוּרָה לְקָרָא כְּלֵם בְּשֵׁם ה' לְעַבְדוֹ שְׂכָם אֶחָד" (צפניה ג ט). אז למי זכות הראשונים של הקריאה בשם ה', לאברהם או לאנוש? לפי הרמב"ם לעיל, למרות שאינו מביא פסוק זה, ההסבר הוא כפי שדרשנו לעיל. אנוש, או אדם הראשון שקדם לו, הם הראשונים. אך גם אברהם הוא ראשון, אם כמגלה בזכות עצמו ואם כמתקן קלקול הראשונים. רוב מניין ובניין של המפרשים והמדרשים (להוציא אולי ספורנו), מדגישים את המילה "הוחל" אצל אנוש, היינו שהפסוק הוא לגנאי, שכאן החלה הירידה, ששם ה' נעשה חולין ונוצרו "אלהים אחרים" (ספרי דברים פרשת עקב פיסקא מג). ולפיכך, כפי שהרמב"ם מביא בסוף דבריו, הקריאה הראשונה בשם ה' היא אכן של אברהם! וכאמור, לנושא זה יש להקדיש דף מיוחד בהזדמנות אחרת. נשוב לנתיב האמונה של אברהם.

29 אברהם עוזב את אור כשדים וחרן. שם אי אפשר להגיע לאמונה אמיתית, גם אם שם הייתה הארה ראשונה. ראו רמב"ן בראשית יב ב: "מפני שעשו אנשי אור כשדים עמו רעות רבות על אמונתו בהקב"ה, והוא ברח מהם ללכת ארצה כנען ונתעכב בחרן, אמר לו לעזוב גם אלו ולעשות כאשר חשב מתחלה, שתהיה עבודתו לו וקריאת בני האדם לשם ה' בארץ הנבחרת... אבל התורה לא תרצה להאריך בדעות עובדי עבודה זרה ולפרש הענין שהיה בינו ובין הכשדים באמונה, כאשר קצרה בענין דור אנוש וסברתם בעבודה זרה שחידשו". בבת אחת הופך רמב"ן את הקערה על פיה! אברהם לא מנסה לתקן עולם במלכות שדי, או שמא ניסה וראה שטוב שיתחיל בצנוע: בעצמו, משפחתו ואנשי ביתו. ואם לא הולך, נלך למקום ראוי יותר. ראו דברינו [מפגשי אברהם עם תושבי הארץ](#), בפרט המפגש עם מלכיצדק מלך שלם (ירושלים כערש האמונה המונותאיסטית לשם הולך אברהם). נראה שאת רמב"ן, שנכפו עליו ויכוחים עם הנוצרים, לא מעניין מה קרה בין אברהם לכשדים, רק האמונה הישראלית. אגב אורחא ובלי משים, נראה שנגענו במחלוקת יסודית בתהליך וייעוד אמונתו של אברהם, "אב המון גוים", בין גישת רמב"ן המצמצמת גישת רמב"ם המרחיבה (למרות שגם רמב"ם מסיים בקריאה בשם ה' בארץ כנען), והמדרש עומד בתווך וניתן להידרש לכאן או לכאן.

30 הפרשנים מסבירים שבירה דולקת היא ארמון בוער (שוב אנחנו בעסקי אש ואור?), רמז לדור הפלגה ושאר דורות שקלקלו, כולל דורו של אברהם; ולפי זה, דווקא מהארמון הבוער הסיק אברהם שחייב להיות לו בעל בית. ואולי הפירוש הוא ארמון בוהק ומואר, לא דווקא נשרף. ואם נחזור שוב למדרש הגדול שהבאנו בהערה 21 ונמשיך ממקום שפסקנו שם: "משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה מהלך בדרך וראה בירה גדולה וגבוהה ביותר. ביקש להיכנס לתוכה, חיזר על כל צדדיה ולא מצא פתח. קרא כמה קולות ואין עונה אותו. נשא עיניו וראה כלי צמר אדומים שהן שטוחים על הגג. אח"כ ראה כלי פשתן לבנים. אמר אותו האיש: ודאי אדם יש בבירה זו, ואילו לא היה בה אדם, למה אילו ניטלים ואלו ניתנים? כיון שראה אותו בעל הבירה שהוא מצטער על כך, אמר לו: למה אתה מצטער? אני הוא בעל הבירה! ראו דברינו [מי מצא את מי](#) בפרשה זו.

31 הציווי "לך לך" קודם, או האמונה קודם? אברהם "עובר ממקום למקום" בחיפושו אחרי האמונה והבנת העולם. המלך – הקב"ה, אהב את דבריו של אברהם שהכיר מעצמו את בעל הבירה. המלך תאב את יופיו של אברהם. ודווקא משום כך הוא אמר לו לצאת לדרך חדשה – "לך לך". וכשאברהם מגיע לארץ היעודה הוא מכתיר את בעל הבירה את המלך: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מיום שברא הקב"ה את העולם, לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון, עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר: ויאמר אדני אלהים במה אדע כי אירשנה" (ברכות ז ב). וגם כאן שוב אברהם מתקן את שקלקל אדם הראשון וצאצאיו, שהרי כבר קרא אדם הראשון את הקב"ה אדון (בראשית רבה יז ד). ראו שוב דברינו [מי מצא את מי](#) בפרשה זו.

"ויאמרו איש אל רעהו" ... מה עשו? היו מלבנים לבנים ושורפים אותן כיוצר חרס, והיו בונים את העיר והמגדל עד שבנו אותו גבוה כשבעה מילין ומעלותיו במזרח ובמערב. אלו שהיו יורדין, היו יורדין ברוח מערבית. ואלו שהיו מעלין את האבנים, היו מעלים אותם ברוח מזרחית. ואם היה אדם נופל ומת, אין משימין לבם עליו. ואם הייתה לבינה נופלת, היו בוכין ואומרים: אוי לנו! אימתי תעלה אחרת תחתי. ועבר אברהם אבינו והוא בן ארבעים ושמונה שנים באותה שעה, וראה אותן והלעיג בם וקיללן בשם אלוהיו, שנאמר: "בלע ה' פלג לשונם" (תהלים נה י). ומאסו דבריו כאבן שהיא מושלכת על פני השדה. ועליו הכתוב אומר: "אבן מאסו הבונים הייתה לראש פינה" (תהלים קיח כב).³²

ספרי דברים פסקא שיג – הגיבור שהמליך את המלך

"ימצאהו בארץ מדבר" – זה אברהם. משל למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר. הניחוהו חיילותיו במקום הצרות, במקום הגייסות, במקום הליסטים והלכו להם. נתמנה לו גיבור אחד, אמר לו: אדוני המלך, אל יפול לבך עליך ואל יהי עליך אימה של כלום. חייד שאיני מניחך, עד שתיכנס לפלטרם שלך ותישן על מטתך. כענין שנאמר: "ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים" (בראשית טו ז).³³ "יסובבנהו" – כענין שנאמר: "ויאמר ה' אל אברם לך מארצך" (בראשית יב א).³⁴ "יבוננהו" – עד שלא בא אברהם אבינו לעולם, כביכול לא היה הקב"ה מלך אלא על השמים בלבד, שנאמר: "ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי" (בראשית כד ז). אבל משבא אברהם אבינו לעולם, המליכו (לקב"ה) על השמים ועל הארץ, כענין שנאמר: "ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ" (שם שם ג).³⁵

שכל טוב (בובר) שמות פרק יח – משה כאברהם

"כי אמר גר הייתי בארץ נכריה" – כענין שנאמר: נכריה עבודתו (ישעיה כח כא). אמר ר' אלעזר המודעי: כך אמר משה: הואיל וכל העולם עובדי ע"ז הם, אני אעבוד למי שאמר והיה העולם.³⁶

במדבר רבה יד ב פרשת נשא – עוד אנשים שהכירו מעצמם

איש טוב זה היה אברהם, שהכיר מעצמו להקב"ה ולא היה אדם שלימד אותו היאך להכיר את המקום אלא הוא מעצמו. וזהו אחד מד' בני אדם שמעצמם הכירו להקב"ה. איוב הכיר מעצמו להקב"ה ... חזקיהו מלך יהודה אף הוא מעצמו הכיר להקב"ה ... ומלך המשיח מעצמו הכיר להקב"ה. וכן אברהם וכו'.³⁷

³² כבר הקדשנו דף מיוחד לקשר של **אברהם עם דור הפלגה** בפרשת נח. כאן, נתמצת את הדברים. אזכור הבירה הדולקת במדרש הקודם, כסמל לדור הפלגה, מביא אותנו למדרש זה. ראו גמרא עבודה זרה יט ע"א שכבר שם יש קישור של אברהם עם דור הפלגה, אבל בצורה מקוצרת ותוך חיבור עם דורות רשעים אחרים כמו אנשי סדום ועוד: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים – זה אברהם אבינו, שלא הלך בעצת אנשי דור הפלגה, שרשעים היו, שנאמר: הבה נבנה לנו עיר; ובדרך חטאים לא עמד – שלא עמד בעמידת סדום ... ובמושב לצים לא ישב – שלא ישב במושב אנשי פלשתים וכו'". כך בדומה, מדרש בראשית רבה כב ו שמונה ביחד עם דור הפלגה גם דורות אחרים בהקשר לאברהם: "כך כמה דורות אִבְד יצר הרע: דור אנוש, דור הפלגה, דור המבול. כיון שעמד אברהם אבינו, וראה שאין בו תוחלת התחיל מכתו וכו'". אבל כאן, דור הפלגה לעצמו! אברהם רואה את השחיתות האנושית חברתית של דור הפלגה וזה מה שגרם לו למרוד בהם ולצאת לדרך חדשה (הקללה אולי הייתה מיותרת). יש להעריך מדרש זה גם על רקע כל המדרשים הדנים בהבדל בין דור המבול ודור הפלגה ושואלים מה ביניהם. ראו דברינו **בין דור המבול לדור הפלגה** בפרשת נח והמדרשים שהבאנו שם שמדגישים שדור המבול היה נגוע בשחיתות חברתית "ותימלא הארץ חמס", בעוד שדור הפלגה מסמל כפירה אידיאולוגית: "לא כל הימנו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחוננים". והנה בא המדרש הגדול ואומר בדיוק ההפך. הזלזול הנורא בחיי אדם מול החמדנות החומרית של דור הפלגה בוני המגדל, הוא שהביא את אברהם להתקומם כנגד סביבתו ולסלול את דרכו לאמונה.

³³ מי כאן המלך שנשטו אותו ומי כאן הגיבור שבא לעזרת המלך? לכאורה, המלך הוא אברהם והגיבור הוא הקב"ה שבא להצילו. אך בקריאה נוספת, בפרט לאור המשך המדרש על "יבוננהו" ו"יצרנהו" ששם אברהם הוא שמבונן (ומתבונן ובונה) והוא שנוצר את נפשו ונותנה לקב"ה, אפשר שאולי גם כאן המלך הוא המלך כמו בכל מדרש, היינו הקב"ה, שכל אומות העולם נטשו אותו והלכו לעבוד אלהים אחרים. ואילו הגיבור הוא אברהם, אשר כביכול מביא את המלך חזרה לארמון. ויש לעיין עוד במדרש זה.

³⁴ הנושא כאן הוא הקב"ה, הוא שמסובב את אברהם. ואם נניח שיש רצף במדרשים, אז במדרש הקודם המלך שננטש הוא אברהם והקב"ה הוא הגיבור שמביא את המלך לארמון (לארץ ישראל).

³⁵ כאן שוב מתהפך הגלגל. אברהם הוא הנושא, הוא המבונן ומתבונן. ושוב, אם נניח שיש רצף דרשני במדרשים, אזי המלך שננטש הוא הקב"ה והגיבור המביא אותו לארמון המבטחים הוא אברהם. כך משמע גם מהדרשה הבאה על "יצרנהו". וכאמור, יש לחקור מדרש זה ולהעמיק במוטיב שהאדם הוא שממליך את הקב"ה בעולם ("הם המליכוני עליהם", שיר השירים רבה ו א).

³⁶ לצד אברהם, גם משה מוצג כדמות שהגיעה לאמונה בכוחות עצמה ועל רקע העולם האילי. ראו דברינו **איש מצר** וכן השבועה שנשבע משה ליתרו בפרשת שמות. הלשון הקצרה והפשטנית "הואיל וכל העולם עובדי ע"ז הם, אני אעבוד למי שאמר והיה העולם" אצל משה, בהשוואה עם אריכות המדרשים לגבי אברהם, רומזת אולי לכך שדרכו של משה כבר נסללה ע"י אברהם וקודמיו. ראו אגב איך מדרש זה מתמודד עם "ארץ נכריה" שבפסוק, וזה כבר עניין לפרשת שמות ולדמותו של משה.

³⁷ הנה עוד אנשים שהגיעו להכרה של הקב"ה כבורא העולם ולאמונה באל אחד בכוחות עצמם. ועם משה, הרי לנו חמישה. להם יש לצרף את יצחק ויעקב, שהגם שקבלו במסורת מאברהם כלשון רמב"ם בהלכות עבודה זרה הני"ל: "והודיעו ליצחק בנו, וישב יצחק

שבת שלום וגשמים בעיתם³⁸
מחלקי המים

מלמד ומזהיר, ויצחק הודיע ליעקב ומינהו ללמד וישב מלמד ומחזיק כל הנלוים אליו, ויעקב אבינו למד בניו כולם, הגיעו כל אחד לאמונה בכוחות עצמו ("כדאי לעצמו"). ראו דברינו [אברהם, יצחק, יעקב](#) בפרשת תולדות. אפשר שהמסר כאן הוא בעצם לכל אחד ואחד שינסה להגיע אל האמונה בכוחות עצמו ולא רק מקבלה ומסורת אבות. ועל מנת כן, נראה שיש גם לצאת אל הטבע שמסביב ולהתבונן במדע, כפי שעשה אברהם.

³⁸ נקווה שכל אחינו שבאו לחגוג איתנו את חג הסוכות בארץ ישראל, כבר שבו בשלום לבסיסם, בפרת, בתימזה, בהדסון ובכלל, ונוכל מהיום, ז' בחשוון, לשאול בכל לב על הגשמים. זהו שנינו: "בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת": (מסכת תענית פרק א משנה ג). ראו דברינו [בז' במרחשון שואלים על הגשמים](#). וראו עוד בגמרא ברכות כט א: "אמר רב ביבי בר אביי: כל השנה כולה מתפלל אדם הביננו חוץ מימות הגשמים, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים". שיתגשמו שאלותינו.